

Människa-Natur-Teknologi Nr.3 1983

TIPI

Den Nordamerikanska Indianens Traditionella Tältbostad

Kristina Drugge, Lars Olsson, Peter Wright

INLEDNING

Vi som har arbetat med det här Tipihäftet, vill åskådliggöra hur man tillverkar en traditionell Tipi på modernt sätt. Vår Tipi är sydd av bomullstyg och med hjälp av symaskin. Vidare vill vi ge en historisk bild av Tipin som bostad, vi tar även upp olika nutida användningsområde.

God hjälp har vi haft av boken " The Indian Tipi " av Reginald och Gladys Laubin, till såväl mönster som text och bilder.

" Indianernas Tipi har många fördelar; alltid ren, varm på vintern, sval på sommaren och lätt att flytta.

Den vite mannen bygger stora hus som kostar mycket pengar. Likt stora burar, som stänger ute solen.

Indianer och djur vet bättre hur man bör leva. Ingen kan vara vid god hälsa om man inte har tillgång till, frisk luft, solsken och friskt vatten.

Om den store anden ville att man skulle stanna på en plats skulle han låta naturen stå stilla, men han gjorde så att den ständigt förändras, så att fåglar och djur kan flytta till grön gräs och mogna bär.

Solsken för arbete och lek.

Mörker för sömn.

Sommar för blommor att slå ut.

Vinter för dem att vila.

Alltid förändring, inget för ingenting."

Chief Flying Hawk

Sioux indian av Oglala stammen, släkt med Sitting Bull. (Touch the Barth, Mc Luhan, 1971)

HISTORIK

TÄLT SOM BOSTAD

På nordliga breddgrader har koniska bostäder använts i hundratals om inte tusentals år. Byggnadsmaterialet har varierat från stockar, pålar, näver, bark, gräs av olika slag, torv och skinn. Nomadiska folkgrupper hade behov av en lätt och flyttbar bostad. Det koniska tältet av skinn har använts i flera olika kulturer med stor geografisk spridning inom det cirkumpolära området: samerna i nordskandinavien, nomader i Sibirien, indianerna på prärieområdet i Nordamerika samt bland cariboueskimåerna väster om Hudson Bay och i Labrador.

Gemensamt för dessa tälttyper är att det finns en eldplats i mitten ett rökhål i taket och en ingång som vetter mot öster med en hedersplats mitt emot.

TIPINS EGENSKAP

Två faktorer skiljer en Tipi från övriga tälttyper. Den riktiga Tipin är inte en symmetrisk kon som de andra utan en sluttande kon brantare på baksidan och med ett rökhål som sträcker sig en bit ner på den mjuka sluttande framsidan.

På båda sidor om rökhålet finns rökluckor med vilka man kan reglera drag och ventilation med hjälp av två pålar på utsidan. (fig 1-5)

En senare utveckling har varit en manshög innervägg som viks in nertill på marken. Denna ger ett dragfritt bostadsutrymme som är svalt på sommaren och varmt på vintern p g a ett isolerande luftskikt mellan inner- och ytterduken.

INNAN HÄSTEN

Det är svårt att säga hur, var och när Tipin utvecklades från ett enkelt skinntält till en sluttande kon med rökluckor. Det som finns tidigast skrivet om Tipin kommer från en Spansk expeditions rapport av Francisco Vasquez de Coronado 1540-42. Han beskriver Tipin som ett tält gjort av buffelhudar och spänt på en ram av pålar. När indianerna skulle vandra vidare lastade de packningen på sina hundar med pålarna som drogs förspänt på djurens bogar (sk.travois)

HUR MAN UTNYTTJAR RÖKLUCKORNA

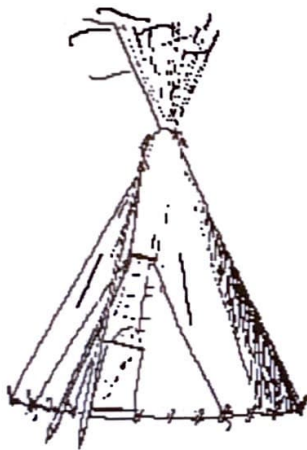

Fig 1.
Rökluckorna vid nederbörd

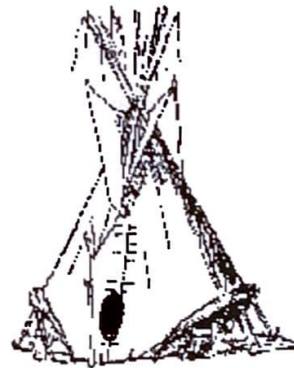

Fig 2.
Rökluckorna vid värme

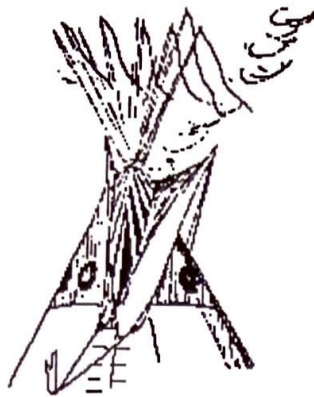

Fig 3. Rökluckorna vid sydvästerlig vind

Fig 4. Rökluckorna vid nordösterlig vind

Fig 5. Rökluckorna vid västerlig vind eller vindstill

Från en senare expedition av Don Juan de Onate 1599 får vi en mer detaljerad beskrivning. Det garvade skinntältet var rött och vitt i färgen. Skinnet var garvat så fint att även efter ösregn behöll skinnet sin mjukhet. För första gången nämndes rökluckorna och att en vanlig Tipi rymde fyra vuxna och var ca 4 m i diameter. Innan hästen kom till prärien via spanjorerna i Mexico hade de flesta indianstammar en fast bostad och Tipin användes mest av jägare som flyttbar bostad.

Vissa stammar hade en rörlig period under året då de sökte bättre jakt eller samlingsmarker. Tipin var alltså ett relativt litet skinntält, transporterat på hundens rygg och använt bara under några månader under året.

De fasta bostäderna bestod av torvhus, gräshyddor, långhus eller wigwam beroende på klimat och tillgång på råmaterial.

PRÄRIEKULTUR

Prärien var ett jaktområde där indianerna gjorde tillfälliga jaktexpeditioner. Genom handel med spanjorerna i Mexico och stöld sprids hästen över prärien under slutet av 1600-talet och början av 1700. En del stammar t.o.m. specialiserade sig på handel med hästar.

Hästen gjorde livet betydligt lättare. Med hästens hjälp kunde man både följa och jaga buffelhjordar i mycket större utsträckning än tidigare. Hästen var outhärlig vid transport av Tipin och andra ägodelar. Flest stammar från skogslandet flyttade ut på prärien och blev nomadiska. Den vite mannens framryckningar väster ut gjorde också att flera stammar flydde undan och ut på prärien.

En ny kultur utvecklades på prärien. Den kännetecknades av hästens utnyttjande, jakt på buffel, året-runt levnad i Tipin, samt en årlig soldans (med invecklade ritualer). Av de många stammar som drog ut på prärien anses nio stycken ha dessa typiska drag, (Blackfoot, Atsina, Assiniboin, Teton Dakota, Crow, Arapaho, Cheyenne, Kiowa och Comanche). Varje stam har haft egna detaljer på Tipin. Konstruktion och utsmyckning har också lånats sinsemellan. Vissa stammar har använt tre pålar och vissa fyra som grund för resningen.

Buffeln var grunden för hela präriekulturen. Den betydde föda och bostad. Av hudarna tillverkades förutom Tipis också påsar för packning av proviant. Magsäcken rengjordes och användes som vattenbehållare eller som kokkärl. Senorna sydde man med eller användes som bågsträngar. Klövarna kokades till lim, av benen gjorde man skinnskrapor och andra redskap.

Tipin kunde göras större och bekvämare sedan hästen ersatt hundarna som dragare. Tipin syddes och ägdes av kvinnan, även uppsättning och nedtagning var hennes jobb. Mycket tid och arbete låg bakom tillverkningen eftersom kvinnans anseende i stammen många gånger var baserat på Tipins utseende och hur den var uppsatt.

KVINNOGÖROMÅL

Först måste hudarna beredas, huden måste skrapas ren från kött och hår. Sedan kom blötläggning och ingnidning med en blandning av hjärna, lever och fett. Efter torkning gnuggades skinnet över en spänd lina för att mjukgöra det. För en medelstor Tipi behövdes tio till tolv buffelhudar som syddes ihop för hand med sentråd.

En ritual med mat och dans följde oftast efter för att skapa "goda andar" kring Tipin innan man dekorerade och satte upp den. Sedan rökte man tältet intensivt i några dagar för att impregnera och konservera skinnet. Tipin sattes alltid upp med ingången mot öster. Man skulle hylla solen då man steg upp på morgonen. Ritualer och tradition styrde både utsmyckning och hur man uppförde sig kring och inuti Tipin. Alla hade sina bestämda platser.

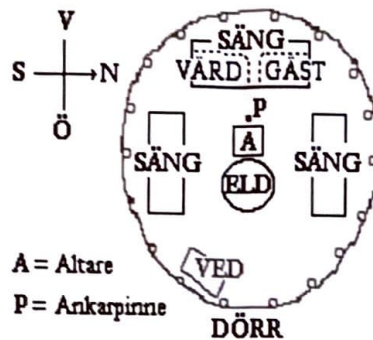

Fig 6. Sioux-tipi med 18 pålar

Kring 1850 tillverkades Tipin av canvas istället, eftersom buffeln nästan var utrotad. Tygets lättare vikt jämfört med skinn gjorde det möjligt att tillverka och transportera större modeller -ända upp till 8-9 meter i diameter. Samtidigt tvångsförflyttas många stammar till permanenta reservat och Tipin blev många gånger den enda fasta punkten i tillvaron. Indianens kultur blev hårt attackerad av missionärer och myndigheter och i många reservat fick indianer inte bo i Tipi utan i "civiliserade militärtält".

Tipin användes på många håll ända in på detta sekel och det fanns tävlingar i uppsättning och utsmyckning av Tipin in på 1930-talet.

På senare tid har traditionerna fått nytt liv igen och Tipin används under sommarmånaderna vid olika ceremonier och samlingar över hela kontinenten.

ANVÄNDNINGSSOMRÅDE

Tipin är användbar, både som en direkt aktivitet, t ex. att planera och sy sin egen Tipi och som lägerbostad för längre och kortare vistelser i naturen.

Vi tycker att det är både trevligare och mer praktiskt att bo, laga mat i en Tipi än i ett grå-tråkigt militärtält. Fördelen med Tipin är väldigt många, tex. den går att tillverka själv, (privat eller i förening), det rymms många i Tipin, man har elden som central plats (matlagning, värme) och det är en gammal kulturbostad.

Ungdomsorganisationer

Vi tror att för just ungdoms-friluftorganisationer är Tipin ett bra alternativ till fjälltält och militärtält. Speciellt vid fasta läger, basläger, årsträffar och riksläger. Vill man idag skaffa en Tipi till sin organisation, så måste man sy den själv, det går inte att köpa en färdig. Indianerna köpte ju inte sina Tipis färdiga, de sydde efter behov. De fick också planera och diskutera sig fram till storlek, ev material mm. Det är samma planering som man kan fylla många mörka höst och vinterkvällar med i organisationer/föreningar.

Skola

Lägerskolor är ju ett vanligt inslag i dagens skolor. Att åka på lägerskola innebär en vistelse i

naturen med vissa inlärningskrav på eleverna. Vi tror att även här har Tipi sin funktion att fylla. Varför inte avsätta timmar på skolan för att sy sin egen Tipi? Syslöjden vore ett perfekt forum för en sådan aktivitet, där resultatet blir påtagligt och det är säkert lätt att motivera eleverna till en sådan uppgift.

Väl ute i naturen har man en given samlingsplats i sin Tipi. Även om det regnar som det faktiskt gör ibland är Tipi med sin eld en bra plats att samlas vid. Det är säkert också lätt att få barn att förstå lite om andra kulturer just genom att bo i en traditionell tältbostad. Att uppleva elden och att lära sig hantera elden på ett annorlunda sätt, då elden både är värmekälla och "spis"

Antal

När man syr en Tipi är det viktigt att vara noggrann. Det är ju ett stort arbete som ska hålla länge. Lämplig arbetsgrupp är 3-5 personer. Vi var tre vuxna som var sysselsatta hela tiden.

Ålder

Man kan mycket väl ha hjälp av små barn som får klippa lite eller kanske plocka bort nålar. Men att sy och klippa, kräver ett visst handlag, både med sax och med symaskin.

Förkunskap

Några direkta förkunskaper är inte behövliga förutom en viss inläsning om Tipis (då är det lättare att förstå varför den ser ut som den gör.) Träning på att sy med är ett MÅSTE. Träna på att sy med grov tråd och grovt tyg. Vi var inga mästare på maskin, men vi lärde oss under tiden. Det hade alltså lönat sig att först lära oss hantera våra symaskiner innan vi gav oss på det stora arbete som det faktiskt är att sy en Tipi.

Tid

Vi var tre som arbetade ca: 40 tim intensivt. Då hade vi inga förkunskaper, ingen riktigt bra beskrivning och vi var inte inarbetade på våra symaskiner. Vi hade däremot tillgång till mycket bra lokaler, bl a en hel gymnasiesal som var förträfflig, och två symaskiner. Men med vårt kompendium, ett välorganiserat gäng, syr man en Tipi på ca: 20 tim.

Kostnad

Kostnaden för tyg berör vi längre fram i kompendiet.

Planering

Ett tips är att beställa tyg planera och sy sin Tipi på höst-vinter. Man kan då parallellt läsa om hur Tipi har använts i det dagliga livet bland indianerna. Om man själv skall ordna stänger till Tipi bör de tas ner och barkas på hösten. Senvuxen gran är det bästa men både björk och fur går bra bara de är något sänkraka och långa. Eller varför inte åka ut och fråga närmaste bonde om han har några gamla hässje-stänger över, de brukar ju vara både raka och långa.

Risk

Riskmomenten i själva konstruerandet är som vi ser det endast tidsfaktorn. Var beredd på att det tar tid, och är lite krångligt ibland. Men det går och blir bra bara man är noggrann. Risken med själva användandet är den öppna elden, som man bör vänja sig vid, att elda rätt. Försök att undvika gran, det sprätter.

HA DET BRA

När ni syr, är detta också en gammal kulturhandling som ni utför i modernt snitt. Ta det därför lugnt, fika, lyssna på musik, trivs och mys ihop. Då blir det bättre och Tipi blir roligare att bo i. Passa också på att stanna upp - läs och titta på bilder om indianer och deras Tipi-liv. (Använd våra litteraturtips.)

MATERIAL, KOSTNADER OCH INKÖPSPLATSER

TYG

Tyget till yttertältet bör vara ett kraftigt tätvävt tyg, för att stå emot vatten, vind och kanske snö. En del slitage vid upp och nedtagning bör man också räkna med.

Till innertältet går det bra med ett något tunnare tyg, men även detta bör vara tätvävt.

Kvalitet

Ren bomull eller blandning mellan bomull/polyester??

Fördelarna med **bomull** är väl främst att det är en ren naturprodukt, och att det har använts förr till tipi. Nackdelarna är att det är fukt- och mögelkänsligt, det bör impregneras omsorgsfullt.

Fördelarna med **blandning** är att det är slitstarkare än ren bomull, och det är inte så känsligt för fukt. Det är också billigare än bomull.

Om det går försök att köpa svenskt tyg.

TRÅD

Man bör använda ganska kraftig tråd, då det blir stora påfrestningar på sömmarna. Vi använde polyestertråd, typ knapphålstråd (goliat). Det går även att använda kraftig bomulls tråd. Glöm inte att byta nål i maskinen om ni ska sy med tjock tråd.

Till pinnhålerna använde vi kraftig vaxad polyestertråd.

TAMP

Det går i princip att använda vad man har. Till ankarlina och rökluckslina har vi använt flaggstångslina, ca 20 m. Det är en mjuk men stark lina, och inte speciellt dyr. Till förstärkningstamper i rökluckor och ingång använde vi en 8 mm polyestertamp. För att fästa duken vid tältpinnarna använde vi tjärad märbling.

PÅLAR

Det bästa är senvuxen gran, men det går även bra med raka furu eller björk pålar. Ta ner och barka på hösten, och lägg pålarna rakt och torrt.

INKÖPSPLATSER

Bomullstyg 100%, bredd 150 cm, pris: ca 63 kr/m + moms (Franskt)
Peter Lundgren, Pl 16465, 905 90 UMEÅ, tel 090/30339

Bomull tyg 100%, bredd 150 cm, pris: ca 30 kr/m + moms 244 gr/m (Segelduk, Engelskt)
Harald Karlsson, Myrvägen 5, 440 64 RÖNNÄNG, tel 0304/72036-75335

Bomullstyg 100%, bredd 135 cm, pris: ca 30 kr/m + moms 200 gr/m (Segelduk, Engelskt)
(Samma som ovan)

Bomull/polyester bredd 150 cm pris: ca 15 kr/m+ moms (Svenskt)
Almedals Wäferi AB, Ulf Åkesson, 511 00 KINNA

Vi har använt det franska tyget till ytterduk, och segelduk 244 gr/m till innerduk.

Det finns säkert fler alternativ när det gäller material och inköpsställe. Ett gott råd: begär alltid materialprov och prisuppgifter innan ni beställer.

BESKRIVNING

Vi försökte när vi sydde vår Tipi att följa ett gammalt Sioux mönster fast vi har krympt den lite och gjort om alla mått från tum till cm. Vi har valt en Sioux modell framförallt beroende på att författarparet Laubin har skrivit mest om just den i sin bok. Eftersom ingen utav oss hade sett en Tipi förut och tyget var väldigt dyrt, bestämde vi oss för att först sy en mindre modell (ca 2,5m i diameter) i billig oblekt lakansväv.

Det var en väldigt lärorik övning ur flera synpunkter. Vi kunde träna upp syförmåga, arbetssätt och indelning samt resning - allt i en hanterlig skala. Vår Tipi (den stora) har en diameter på ca 4,60 m vid basen och är ungefär lika hög. Duken har formen av en halvcirkel med två rökluckor. Till ramen behöver man 17 st. 6 m långa smala och raka pålar. Vid resning och fastsättning krävs en ca 10 m lång flaggstånglina och ca 40 enkla tältpinnar. Duken spänns fast med hjälp av en tunnare lina och småstenar-stenkulor.

Innertältet har många fördelar och är inte svårt att sy. Detta ska hängas på insidan vid manshöjd och vikas inåt på marken ca 30-40 cm.

OLIKA DELAR PÅ EN TIPI

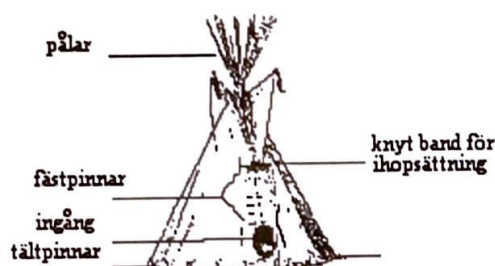

Fig 7.

Fig 8.

ARBETSORDNING

1. Mät ut vådernas olika längder - 10 m, 9,6 m, 8 m och 4,4 m. Tag till ca 1 dm i sömsmån. Riv eller klipp av dessa.
2. Lägg ut våderna omlott som på fig 9 och nåla ihop dem. Yttersidan måste ha sömgliplan nedåt för vatten avrinningens skull.
3. Mät ut tipins radie (5 m) på ett snöre. Fäst snöret på **radiepunkten** (se fig 9) med en liten spik, fäst en penna i andra ändan. Dra med hjälp av snöret och pennan upp den halvcirkelrunda formen. Klipp efter markeringen, glöm ej sömsmån.
4. Mät, rita och klipp till rökluckorna på den längsta våden. Nåla av. Sy fast **kilar**, mått ca 100 x 100 x 17 cm, vid rökluckorna (det är ganska knepigt). Sy fast en **trekantig förstärkningsflik** (dubbelt tyg) mellan rökluckorna. Sy på rejäla **remmar** (tamp) på förstärkningsfliken. Med dessa remmar surras lyftstången fast. Sy även på **fickor** till rökluckspålarna. En tygbit ca 40 x 40 cm viks på diagonalen (obs! dubbelt tyg).
5. Vid rökluckornas nederkant klipps våden upp ca 50 cm vinkelrätt från kanten mot mitten. Som **förstärkning** vid pinnhålén viks tyget in två gånger (25 cm åt gången) och sys ihop. Förstärk rökluckornas nederkant med en tamp och en **tygförstärkning**. Sy fast **repöglor** i rökluckornas nederkant, i dessa kan man sedan fästa så långa rep man behöver. Gör iordning två stycken **knýtband** och sy fast dem, tänk på att dukhalvorna ska ligga omlott.

6. Klipp upp **ingången** - 115 cm hög och 50 cm bred (obs! alltså 25 cm på varje sida!). Förstärk ingången med en tamp, och sy på en snedslå som ger stadga.
7. Mät och markera för **fästpinnshål** (mått, se fig 10). Rita upp cirklar med passare. Skär upp hål, 1 cm i diameter, med stygnsprättare. Förstärk hålens kanter genom att sy dem med tätastyggn. Använd kraftig tråd (vi använde vaxad tråd). Det går även att nita fast stora öljetter.
8. När allt är klart på den första våden sy fast våderna i varandra. Om det finns stadkant - sy med plattsöm, om inte använd fällsöm. Börja med att sy fast andra och tredje våden. Fortsätt med att sy fast den fjärde (minsta) våden. Sy sedan fast den sista (största) våden. Glöm ej att lägga våderna så att sömglipan kommer nedåt för vattenavrinningens skull.
9. Sy en kraftig **fäll** runt nederkanten på tipin.
10. **Dörren** sys i dubbelt tyg efter önskad modell. Vi sydde dörren rektangulär med en liten triangel upptill. I spetsen sydde vi in en repögla. Dörren hängde vi upp i fastpinnarna ovanför inngången. Vi fäste tampar längst dörrens sidor som sedan fästes i marken.

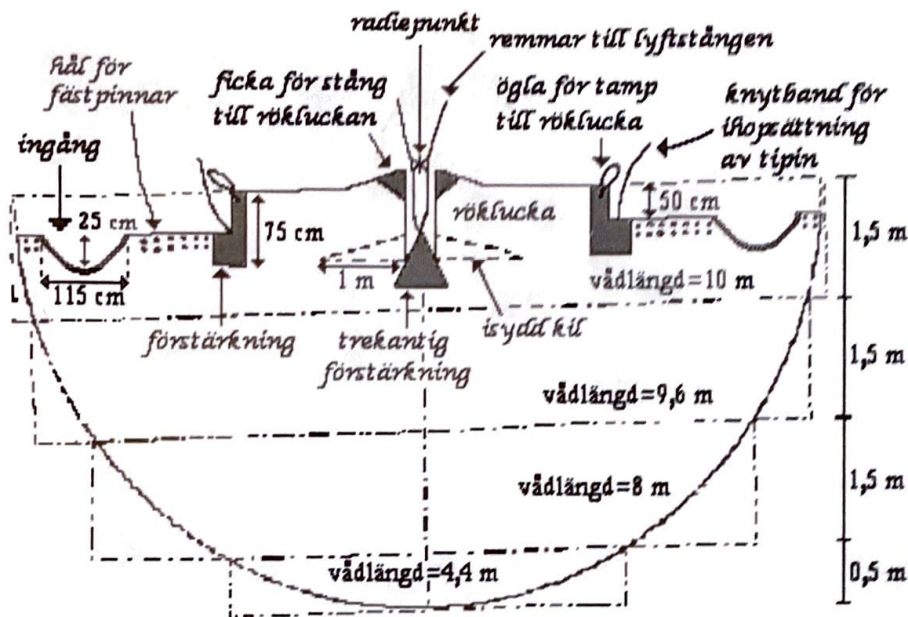

Fig 9. Mönster för sioux-tipi. Storlek: radie 5 meter. Yta, tyg ca 56 m². Löpmeter 37 m, med tygbredd 1,5 m.

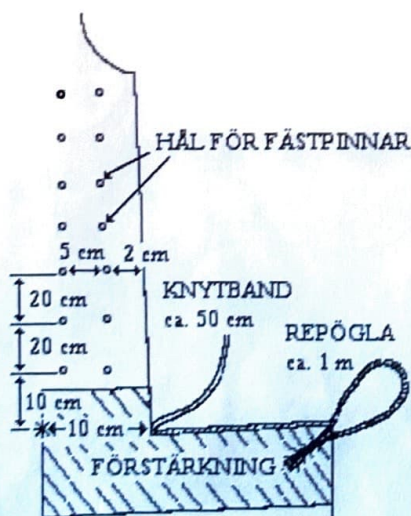

Fig 10. Hål för fästpinnar, repögla och knytband.

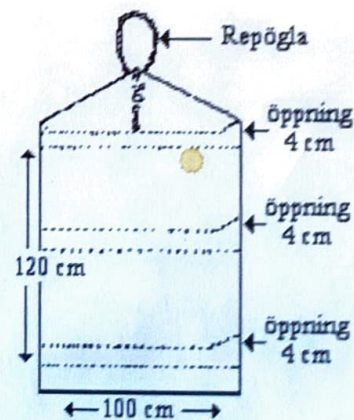

Fig 11. Dörren.

INNERTÄLT

Innertältet ger ett dragfritt bostaderymme, som är svalt på sommaren och varmt på vintern. Mellan inner och ytterduken bildas det ett isolerande luftskikt, som dessutom förbättrar luftcirkulationen och minskar röken.

Fig 12. Tipi med innertält

Vi har använt oss av beskrivningen till innertält som finns i boken "UTE FRILUFTSLIV" (sid 46), (se lit fört). Men måtten kan ändras allt efter tygets bredd och önskad höjd.

Mät och klipp upp tyget enligt fig 13. Använd fällsöm och sy ihop delarna till tre stora stycken.

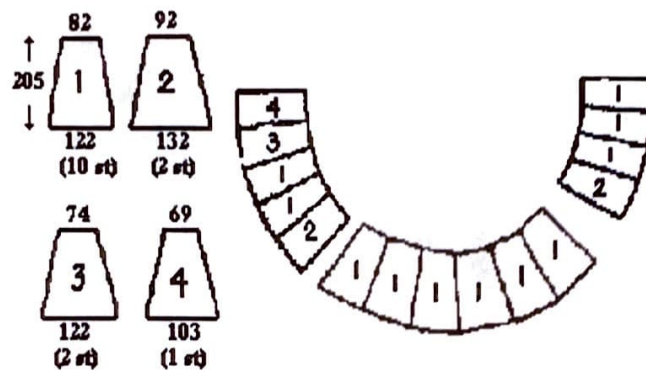

Fig 13. Mönster till innertält.

När man sätter upp innertältet knyter man ett rep på insidan av pålarna ca 170 cm upp. Häng sedan duken i repet med hjälp små stenar eller stenkulor. Innertältet skall inte ligga an mot pålarna.

DEKORERING

Vi har ej hunnit dekorera vår tipi men tror att det kan bli en höjdpunkt för gruppen. Beroende på tygets kvalitet kan man välja vaxkritor, tryckfärg eller oljebaserade färger.

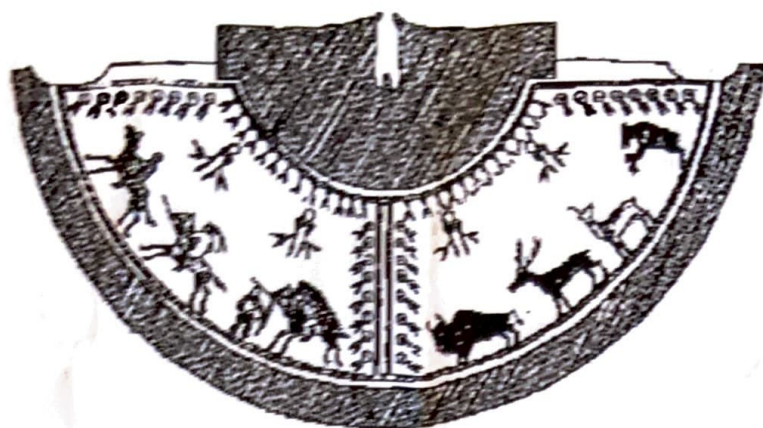

Fig 14. Exempel på dekorering av en tipi. Bild från "The Indian Tipi", av Laubin.

RESNING

Skaffa 17 st pålar, helst senvuxen gran, dessa bör barkas på hösten. Kapa dem till minst 6 m. Nedtill med \varnothing 10-12 cm, upptill \varnothing 4-6 cm. Spetsa dem i nedre kanten.

Lägg ut tre pålar som fig 15 visar, den snedställda dörrpålen ovanpå de andra. Bind ett halvslag runt alla tre pålarna, vira runt några varv och slå ett halvslag till. Res pålarna med hjälp av linan. Påle D och S får stå kvar medan påle N flyttas ut för att fullborda trefoten.

Res därefter de övriga pålarna i nummerordning, se fig 16. Lägga märke till att bottenformen är svagt äggformad, inte helt rund. Lägga ut duken på marken med innersidan uppåt. Lägga på lyftstången och surra fast duken. Vik ihop tältduken. Res upp lyftstången på sin plats (se fig 16). Knyt ihop dukhalvorna under rökluckorna. Sätt sedan in fästpinnar på plats. Innan duken spänns fast med tältpinnar se till att justera formen - det tar tid!

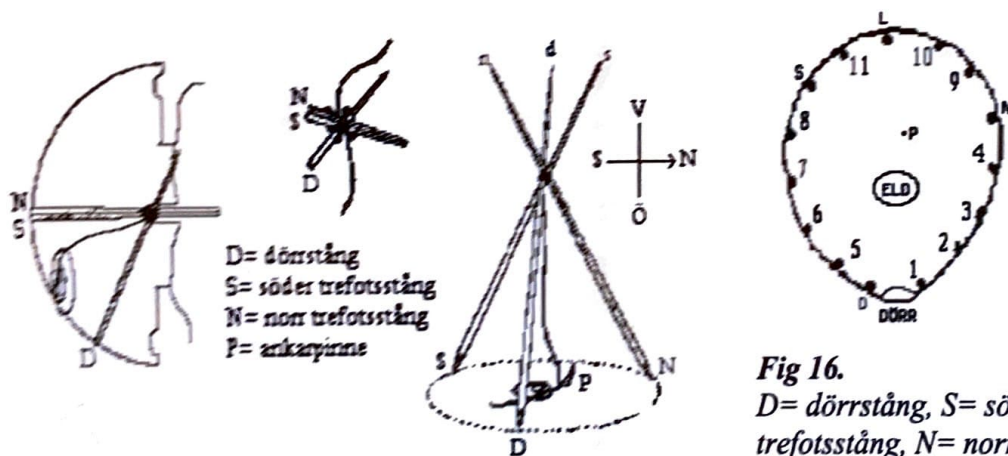

Fig 15. Trefoten vid tipins resning.

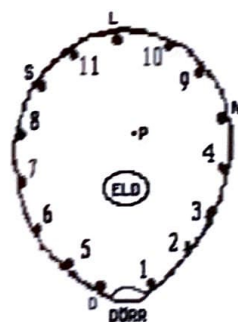

Fig 16.
D= dörrstång, S= söder trefotsstång, N= norr trefotsstång, P=ankarpinne, L=lyftstång.

LITTERATURFÖRTECKNING

OM TIPITILLVERKNING

Laubin R-G, 1957. " The Indian Tipi ", Univ. of Oklahoma

Wolf Adolf Hungry, 1972. " Tipi Life ", Good medicine books

(Dessa två böcker går att köpa genom: Näckrosen Bokhandel, Storgatan 10, GÖTEBORG. 031/13 60

85)

Wermelin, Isberg, Tordsson, 1982. " UTE Friluftsliv " Raben - Sjögren
Föreningen Argaladei. " Friluftsliv- en livstil " 2/3, 1980

OM INDIANER

Englund E - Svenström J, 1974. " Indianernas när, var, hur." Forum

Delorias, V. 1971. "Custer dog för era synder". PAN.

Portillas, M. 1971. "De besegrades version". PAN.

Persson, L. 1982. "Lyssna vite man! Indianska skrifter och tal riktade till erövrarna 1470-1976",
Nordstedts.

Nobeck, O. 1972. "Prärie Indianer". Etnografiska Muséet Sthlm

Mc Luhan, 1971. "Touch the earth". Näckrosen Bokhandel

Fler MNT-projektarbeten

Andra uppsatser & artiklar

Institutet för Fortida Teknik

Institutet för Fortida Teknik / juli 1988